УДК 340.1

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ПРИРОДИ ВИБОРЧОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Катерина ОСАДЧУК,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article is devoted to the nature of the understanding of the electoral law. The features of its formation and development.

Key words: modern state, electoral law, subjective electoral law, objective electoral law, electoral legislation (norms), electoral duties.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються вихідні положення щодо розуміння виборчого права. Досліджуються особливості його становлення та розвитку.

Ключові слова: сучасна держава, виборче право, суб'єктивне виборче право, об'єктивне виборче право, виборче законодавство, виборчі обов'язки.

Постановка проблеми. Демократичні трансформації та розвиток суспільства зумовлюють необхідність усебічного аналізу особливостей функціонування та ролі виборчого права в процесі становлення сучасної держави. Таке дослідження дозволяє більш детально охарактеризувати процедури реального втілення в життя не тільки волі первісного носія влади, але й особливостей формування центральних органів держави та вироблення дієвого механізму народовладдя. Відтак обрана тема дослідження відповідає вимогам актуальності.

Метою статті є розкриття природи виборчого права та формулювання його поняття.

У науковій літературі дослідженнями природи права в загальному розумінні та виборчого права зокрема займалися такі автори, як М.О. Баймуратов, В.М. Безчастний, В.В. Дудченко, С.Д. Князев, С.В. Ківалов, Н.В. Мішина, В.С. Нерсесянц, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, В.Н. Руденко, М.І. Ставнійчук, В.Є. Чиркін, Ю.С. Шемшученко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна демократія є відкритою системою відображення розвитку правління народу у відповідності до права. Така система має конструюватися відповідно до існуючих загальносвітових традицій і новацій організації та діяльності виборчої влади. Сам механізм реалізації участі громадян як основних суб'єктів виборчого права в суспільно-політичних процесах передбачає насамперед створення досконалого виборчого законодавства. Таке законодавство дозволить прискорити впровадження в суспільне життя демократичних і прогресивних конституційних засад.

Відтак для того, щоб отримати уявлення про природу виборчого права, слід проаналізувати існуючі його дефініції та принципи, на яких воно засновано.

На думку В.М. Безчастного, виборче право – це сукупність юридичних норм, що закріплюють права громадян обирати й бути обраними в органи державної влади, а також право відкликання виборцями обраних осіб, які не виправдали їхньої довіри. [1, с. 123].

Традиційна конституційно-правова доктрина визначає поняття «виборче право» в об'єктивному й суб'єктивному значеннях:

– об'єктивне виборче право – це система правових норм, регулюючих порядок організації та проведення виборів (інститут конституційного права);

– суб'єктивне виборче право – це система суб'єктивних прав громадянина щодо його участі у формуванні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Слід розрізняти активне й пасивне виборче право. Активне виборче право – це встановлене законом суб'єктивне право громадянина особисто брати участь у виборах; пасивне виборче право – це встановлене законом суб'єктивне право громадянина бути обраним [2, с. 253].

Можливість використання пасивного виборчого права громадянином залежить від низки умов: місцеві або загальнодержавні вибори, вибори президента чи інші.

Законодавчі вимоги щодо реалізації громадянином свого активного й пасивного виборчого права досить різні. Зокрема, в Україні голосувати на виборах до Верховної Ради України може дієздатний громадянин України, який на момент виборів досяг 18 років. Проте реалізувати своє пасивне виборче право, тобто бути обраним народним депутатом України, може громадянин України, який на момент виборів досяг 21 року [3, с. 23].

Конвенцією про стандарти демократичних виборів, демократичних прав і свобод у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав від 7 жовтня 2002 р. встановлено, що стандартами демократичних виборів є право громадянина обирати й бути обраним до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших органів народного (національного) представництва; принципи періодичності й обов'язковості, справедливості, дійсності та свободи виборів на основі загального рівного виборчого права під час таємного голосування, які забезпечують свободу волевиявлення виборців; відкритий і гласний характер виборів; здійснення судового та іншого захисту виборчих прав і свобод людини та громадянина, громадського й міжнародного спостереження за виборами; гарантії реалізації виборчих прав і свобод учасників виборчого процесу [4].

Як правило, у зарубіжних конституціях називають лише такі головні принципи виборчого права: загальні,

вільні, рівні, прямі та непрямі вибори під час таємного голосування. Решта правил детального регулювання виборчого права віднесена до прийняття спеціальних, звичайних або органічних законів [5, с. 94].

Однак у літературі існують й інші підходи до класифікації принципів виборчого права. Так, в одному з підручників із конституційного права до головних принципів виборчого права, на яких ґрунтуються виборчі системи, віднесено загальність, вільну участь у виборах, обов'язковий вотум, рівність громадян на виборах, змагальність виборчого процесу, рівні можливості претендентів, гласність під час підготовки до виборів та їх проведення тощо [6, с. 260].

Виступаючи серцевиною виборчого права, система його принципів розглядається як вихідні параметри, у рамках яких складається механізм правового регулювання електоральних відносин. Значення цих принципів полягає також у тому, що вони одночасно виступають своєрідним вектором, який визначає спрямованість подальшого розвитку та вдосконалення виборчого права.

Однією з найбільш цікавих із наукової точки зору в традиційній науці конституційного права стала характеристика принципів виборчого права, розроблена В.Д. Яворським, який зазначає, що ці принципи мають низку властивих їм ознак і виступають своєрідними критеріями їх якісної характеристики:

1. Більшість принципів за своїм змістом безпосередньо закріплена в нормах виборчого права та виражає внутрішній зміст цих норм. У теорії права вони називаються установчими нормами або нормами-принципами, у яких сформульовано незаперечні вимоги загального характеру, що стосуються всіх або більшості норм, регулюючих електоральні відносини.

2. Низка принципів виборчого права не обов'язково прямо закріплюється у виборчих законах; вони можуть виводитися із загального змісту права, випливати з розуміння інших правових норм, наукових положень, закріплених у праві.

3. Деякі принципи можуть одночасно виступати як гарантії здійснення інших принципів виборчої системи.

4. Принципи виборчого права у своїй системі взаємозалежні, змістовно доповнюють і збагачують один одного.

5. Принципи виступають стрижнем усіх норм виборчого права, додають його системі логічності, послідовності та збалансованості.

6. Порівняно з нормами виборчого права його принципи відрізняються більшою стійкістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу.

7. Зміст принципів виборчого права об'єктивно зумовлений характером суспільних відносин. Кожен етап розвитку цих принципів залежить від соціально-економічних умов, рівня демократичних процесів, структури та змісту державної влади, принципів функціонування політичної системи суспільства тощо.

8. Принципи виборчого права порівняно з його нормами мають вищий рівень абстрагованості, вони звільнені від конкретики та подробиць.

9. За змістом принципи виступають загальним мірилом поведінки учасників виборчого процесу без вказівки на їх конкретні права й обов'язки.

10. Принципи виборчого права, визначаючи ціннісну орієнтацію та спрямованість, є позитивним зобов'язанням чи набувають якостей особливого рівня права, що постає над рівнем норм.

11. Під час загальної оцінки ступеня демократичності виборів, а також вирішення конкретних юридичних справ, що виникають у разі порушення норм виборчого законодавства, розглядувані принципи виступають однією з головних оціночних категорій, основним критерієм визначення виборів легітимними та відповідними міжнародним виборчим стандартам [7, с. 43].

Достатньо вдалою є дефініція, сформульована В.Д. Яворським. На його думку, з огляду на системне сприйняття механізму правового забезпечення виборчих відносин, диференціацію відправних засад їх юридичної регламентації на окремі види, які мають на меті формування єдиного правового механізму організації та проведення виборів, здійснення та захист виборчих прав громадян, слід дати наукове визначення принципів виборчого права України. Принципи українського виборчого права – це фундаментальні ідеї, положення, настанови та незаперечні умови, на підставі яких здійснюються вибори, відображаються їх демократична природа як конституційного інституту народовладдя, а також закономірності та взаємозв'язки його елементів, що проявляються в правовому регулюванні електоральних прав, гарантій, процедур, виборчих дій і технологій щодо ефективного забезпечення, реалізації та захисту виборчих прав громадян.

Не менш науково обґрунтованою є систематизація принципів виборчого права за їх цільовим призначенням у механізмі електоральних відносин, запропонована С.Д. Князевим, який вирізняє дві групи принципів: а) концептуальні засади правового забезпечення виборчих відносин, пов'язаних з обов'язковістю, періодичністю, вільністю, альтернативністю виборів, допустимістю різних виборчих систем та незалежністю органів, що забезпечують організацію та проведення виборів; б) безпосередньо принципи участі громадян у виборах: загальне, рівне, пряме виборче право, добровільність реалізації суб'єктивних виборчих прав на основі особистого та таємного голосування [8, с. 22].

Аналізуючи існуючі принципи виборчого права, слід зазначити, що серед них принцип загальності виборчого права має особливо важливе значення. Згідно із цим принципом загальними визнаються такі вибори, від участі в яких усуваються лише особи, які не мають можливості свідомо здійснювати свої дії або керувати ними, тобто діти та особи з розладами вольової сфери психіки. При цьому виборча правосуб'єктність нерозривно пов'язується із цивільною правоздатністю особи. Водночас у деяких європейських країнах допускається введення певних цензів, тобто спеціальних умов, дотримання яких означає набуття відповідних виборчих прав. До кінця XVIII століття в Європі найпоширенішим видом обмежень виборчого права були майнові цензи. Нині пріоритетними стали віковий ценз та ценз осілості. Віковий ценз для участі в голосуванні – активне виборче право – пов'язується з досягненням повноліття, хоча спочатку в більшості країн Європи він становив 21–25 років. У другій половині XX століття він був знижений майже повсюдно до 18 років. Нині таке виборче право мають громадяни віком 18 років і старші приблизно у двох третинах країн світу [9, с. 263].

Проте під час загальнотеоретичного аналізу зазначених понять та принципів виникають питання щодо природи виборчого права та «адекватності» використання його існуючої дефініції, яка фактично відповідає суто позитивістським уявленням про право (розгляд виборчого права як сукупності норм).

Із цього приводу слід звернутися до висновків професора В.В. Дудченко щодо пошуку концептуальних засад

права. Аналізуючи природу правосуб'єктності людини, В.В. Дудченко зазначає, що носієм свободної волі є людина, а отже, очевидно, що поняття суб'єкта права посідає першочергове місце серед основних правових понять. Ідея про людину є вихідною тезою для будь-якого юридичного мислення. Без людини як суб'єкта права немислиме ніяке вчення, ніяка думка про право. Людина з'являється на світ правовим суб'єктом, незалежно від будь-яких постанов, законів, які діють у тій чи іншій державі. У всіх працях із природного права прийнято виражати зазначену думку так: «Людина правоздатна з дня народження». Таким чином, правоздатність як природна властивість суб'єкта права не надається людині постановою законодавця, «правопорядком», який існує в суспільстві [10, с. 189].

На думку Ж.-Л. Бержеля, визнання суб'єктивних прав насамперед у деклараціях прав людини зробило ці права «засобом захисту індивіда від деспотизму, так що тепер вони є «наслідком руху демократичної і ліберальної ідеології, яка прагне захистити індивіда від посягань державного абсолютизму». Науковець вважає, що суб'єктивні права постають також засобом виникнення в громадян духу ініціативи та відповідальності [11, с. 74].

Розвиваючи зазначені положення, В.В. Дудченко обґрунтовує необхідність переосмислення характеру розуміння об'єктивного й суб'єктивного права та порядку взаємовідносин між цими категоріями. У статті «Проблема концептуалізації права» автор зазначає: «Поняття про людину як самоцінність у співжитті з іншими є водночас поняттям, котре затверджує за людиною особливий стан. Це і є її право поставати суб'єктом, самоцінністю, її суб'єктивне право. Коротко кажучи, здатність людини бути суб'єктом і є її суб'єктивне право, що не в змозі заперечувати ніякий об'єктивний порядок, якщо він прагне залишатися порядком правовим. Постаючи постійним обмеженням існуючого порядку, здатність ця може відігравати досить значну роль за будь-яких умов існування суспільства. Вона заперечує принципову можливість поглинання людини будь-яким устроєм суспільних чи державних відносин. Вона вказує на потребу для кожного існуючого устрою служити людині. Служити їй не в якомусь віддаленому майбутньому, не за умов існування ідеальних форм співжиття, але за будь-яких даних умов. Служити людині не як окремій особі, але будь-якій людині. Суб'єктивне право, зрозуміле в такий спосіб, має, безперечно, перевагу над об'єктивним у тому розумінні, що перше зумовлює собою не фактичну наявність у суспільстві того чи іншого порядку, але його правність, що він у змозі розглядатися нами в значенні правового. Свобода постає тут як вища цінність і «природжене право» людини, захист якого є завданням держави. Об'єктивне право виявляється в такому випадку системою суб'єктивних прав, які захищені законами, що визначають, обмежують і гарантують владу індивідів» [12, с. 193–194].

Проте виникає питання, чи належить виборче право до природних прав людини? На нашу думку, відповідь однозначна – так. І формально-юридичне вираження подібного твердження ми можемо знайти у фундаментальних правових актах.

Так, у ст. 21 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися в періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному та рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [13].

Отже, ми можемо стверджувати, що виборче право належить до природних прав людини, оскільки Загальна декларація прав людини»1948 р. є фіксацією фактичного фундаменту свободи, правосуддя та миру у світі, а також зумовлює цілісний підхід до захисту прав людини, за яким економічні, соціальні та культурні права, громадянські та політичні права є повністю взаємопов'язаними та рівнозначними.

У світлі зазначених положень цілком доцільно припустити необхідність розширення розуміння виборчого права від традиційного (позитивістського) зрівнювання його із системою встановлених та забезпечених державою норм до природного, притаманного людині від народження права, яке потребує регламентації в чинному законодавстві лише для створення належних умов його використання, втілення в життя та захисту.

У цьому аспекті, по-перше, необхідно переосмислити доцільність розгляду виборчого права в об'єктивному та суб'єктивному значенні, а по-друге, розмежовувати такі поняття, як виборче право та виборче законодавство.

На думку Є.М. Черних, у правовій сфері поняття «об'єктивне-суб'єктивне» несуть значно менше відбивне й пізнавальне навантаження порівняно із широтою їх філософського використання. З переходом у правову площину поняття «об'єктивне» й «суб'єктивне», як правило, втрачають найбільш цінне філософське значення віддзеркалення справжності буття явищ. Поняття «об'єктивне» та «суб'єктивне» в праві, на відміну від філософії, не мають предметного значення, є виключно якісними, предикативними концептами, що засвідчує відсутність у них будь-якого власного юридичного наповнення, змісту. Догматичні поняття об'єктивного й суб'єктивного права відображають передусім способи або форми існування права та повною мірою не розкривають сутнісно-змістовної сторони феноменів, що відбивають. Обидва поняття є потенційованими, тому що не вичерпуються наявним буттям: вони вміщують у собі буття майбутнє, тобто можливість, яка до реалізації існує як тенденція. При цьому суб'єктивне право як можливість у цьому сенсі завжди конкретніше в порівнянні з абстрактним об'єктивним правом. У гранично широкому метафізичному сенсі об'єктивне право може розумітися як деяке трансцендентне та етичне за своєю природою розумне начало, що нізвідки не виводиться [14, с. 18].

Не слід плутати «об'єктивізацію» права з правом, оскільки існує певна діалектична єдність об'єктивного та суб'єктивного права в описах і поясненнях феномену права. Якщо ми будемо дотримуватися запропонованих В.В. Дудченко положень, де «об'єктивне право є системою суб'єктивних прав, які захищені законами», то прийдемо до висновку, що не існує суттєвих відмінностей між суб'єктивним та об'єктивним значеннями права. Останнє значення лише відображає сукупність суб'єктивних прав, регламентованих законом.

Однак виникає інше питання, чи не буде в такому разі законодавство ширшим за об'ємом поняттям, оскільки регламентує поряд із суб'єктивними правами індивідів ще чисельні відносини (наприклад, порядок створення та компетенцію органів державної влади, певні процедурні норми та норми дефініції тощо).

Відповідно, необхідно розмежовувати поняття виборче право та виборче законодавство.

Виборчі права громадян виступають засобом, який забезпечує відтворення електоральних основ державної влади та потребує відповідної правової регламентації, що знаходить своє вираження в нормах виборчого законодавства.

Виборче законодавство є багатогранним суспільно-політичним явищем, яке за своїми цілями та завданнями спрямоване на державне забезпечення та охорону демократичного процесу виборів і дотримання правопорядку всіма суб'єктами виборчого процесу під час виборчої кампанії.

У свою чергу виборче право є природною, невід'ємною та невідчужуваною свободою індивіда брати участь в організації управління соціумом та реалізації народовладдя завдяки можливості обирати (активне виборче право) та бути обраним (пасивне виборче право). Це трансцендентне та етичне розумне начало, що нізвідки не виводиться та властиве природі людини від її народження.

Отже, виборче право ширше, ніж виборче законодавство, воно поєднує в собі не тільки цінності, але й оціночні поняття, відповідає природній свободі людини, критеріям справедливості та рівності.

У такому разі виборче законодавство – це створений людиною (завдяки використанню потенціалу держави) інструмент забезпечення втілення в життя виборчого права. Розвиток суспільства зумовлює зміну окремих аспектів виборчого права, що у свою чергу є передумовою до внесення змін у чинне законодавство, приведення його в стан відповідності до вимог суспільства та права.

Інша річ у тому, що важливою складовою виборчого права є осмисленість. Особа має досягнути певного віку, мати відповідні соціально-психологічні особливості для того, щоб втілювати в життя виборче право. У конституційному праві ці положення отримали вираз у категорії «виборчих цензів», тобто спеціальних умов, дотримання яких дозволяє реалізовувати виборчі права. Не виникає сумніву, що тут мова йде вже більшою мірою про дієздатність особи.

Висновки. Формування якісної державної влади та демократичний розвиток суспільства пов'язані зі створенням ефективного та такого, що відповідає вимогам прав і свобод людини, механізму здійснення народовладдя. Зазначені процеси відбуваються через створення сприятливих умов політичної участі громадян у житті держави, розвиток політичної культури, активізацію процесів становлення громадянського суспільства.

Розкриття сутності та природи виборчого права дозволяє отримати уявлення про особливості організації державної влади в сучасному, демократично орієнтованому суспільстві, виявити закономірності його розвитку та визначити оптимальні шляхи подальшого демократичного поступу країни.

На основі проведеного загальнотеоретичного аналізу категорії виборче право стало можливим сформулювати такі визначення:

– виборче право – це усвідомлена, природна, невід'ємна та невідчужувана свобода індивіда брати участь в організації управління соціумом та реалізації народовладдя завдяки можливості обирати (активне виборче право) та бути обраним (пасивне виборче право);

– виборче законодавство – це система норм, принципів і положень, закріплених у нормативно-правових актах, які встановлюють порядок, організацію та процедуру проведення виборів, референдумів та інших форм народовладдя громадян.

Список використаної літератури:

1. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : [навч. посіб.] / [В.М. Безчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков] ; за ред. В. М. Безчастного. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 467 с.

2. Конституционное право зарубежных стран : [учебник] / Н.В. Мишина, А.Р. Крусян, Д.Я. Гараджаев и др. – Х. : Право, 2015. – 848 с.

3. Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / за ред. М.І. Ставнійчук, М.І. Мельника. – К., 2002. – 238 с.

4. Про стандарти демократичних виборів, демократичних прав і свобод у державах-учасницях СНД : Конвенція від 7 жовтня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_622.

5. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1997. – 586 с.

6. Конституционное право : [учебник] / отв. ред. А.Е. Козлов. – М. : Из-во БЕК, 1996. – 464 с.

7. Яворський В.Д. Суб'єкти виборчого права України: поняття, ознаки та їх види / В.Д. Яворський // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х. : Право, 2002. – Вип. 4. – С. 45–50.

8. Князев С.Д. Принципы российского избирательного права / С.Д. Князев // Правоведение. – 1998. – № 2 – С. 21–30.

9. Енгибарян Р.В. Сравнительное конституционное право : [учебное пособие] / Р.В. Енгибарян. – М. : Юристъ, 2005. – 653 с.

10. Дудченко В.В. Проблема концептуалізації права // Актуальні проблеми держави і права / В.В. Дудченко. – О. : Юрид. літ., 2005. – Вип. 24. – С. 187–194.

11. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель. – пер. с фр. – М. : Nota Bene, 2000. – С. 74–75.

12. Дудченко В.В. Проблема концептуалізації права // Актуальні проблеми держави і права / В.В. Дудченко. – О. : Юрид. літ., 2005. – Вип. 24. – С. 192–194.

13. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

14. Черних Є.М. Об'єктивне і суб'єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Є.М. Черних. – К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2008. – 20 с.